

УДК 316.74:37

ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ ВИПУСКНИКІВ ІНТЕРНАТУ ТА ЇХНІХ БАТЬКІВ (за результатами соціологічного дослідження)

Гордієнко Наталія Миколаївна – кандидат соціологічних наук, доцент, проректор з наукової роботи Хортицької національної навчально-реабілітаційної академії

У статті викладені результати соціологічного дослідження життєвих цінностей випускників загальноосвітніх інтернатів. Порівнюються оцінки життєвих цінностей випускників загальноосвітніх інтернатів, батьків, діти яких виховуються в інтернаті, та дітей і батьків, не пов'язаних з інтернатним закладом. Це дозволило виявити особливості життєсприйняття випускників інтернатів і їх батьків: прагнення випускника інтернату стати «середньою» людиною з низьким рівнем цінностей досягнення; занижена цінність сім'ї; тривожне ставлення до життя; надлишкова занепокоєність життєвими проблемами; дефіцит життєрадісності та оптимізму; зниження цінностей соціальної моралі, тобто бажання іншим блага; виключення самовдосконалення з кола бажаних цінностей вихованців інтернату.

Ключові слова: загальноосвітній інтернат, випускник інтернату, життєві цінності, середня людина, соціологічне дослідження, порівняльний метод.

В статье изложены результаты социологического исследования жизненных ценностей выпускников общеобразовательных интернатов. Сравниваются оценки жизненных ценностей выпускников интернатов, родителей, дети которых воспитываются в интернате, и детей и родителей, не связанных с интернатом. Это позволило выявить особенности жизневосприятия выпускников интернатов и их родителей: стремление выпускника интерната стать «средним» человеком, с низким уровнем достижительных ценностей; заниженная ценность семьи; тревожное отношение к жизни; избыточная озабоченность жизненными проблемами; дефицит жизнерадостности и оптимизма; снижение ценностей социальной морали, т.е. желания другим блага; исключение самосовершенствования из круга предпочитаемых ценностей воспитанников интерната.

Ключевые слова: общеобразовательный интернат, выпускник интерната, жизненные ценности, средний человек, социологическое исследование, сравнительный метод.

The author represents the results of sociological research of the system of life values of boarding schools graduates. Comparative method helps to find peculiarities of life perception of boarding school graduates and their parents, namely: the graduate tendency of becoming an average person with insignificant aims and goals; low importance of family; disturbing attitude to life; excessive focus on life problems; lack of cheerfulness and optimism. The other feature is the lowering of importance of social moral, i.e. the low desire of good for other people. Self-improvement is not the priority of boarding school pupils.

Keywords: comprehensive boarding schools, boarding school graduates, life values, average person, sociological studies, comparative method.

Особливості соціалізації людей, дитинство яких пройшло поза межами сім'ї, впливають на становлення цих людей, на їхні життєві цілі та траєкторії. До даної категорії відносяться випускники загальноосвітніх закладів інтернатного типу. Таких людей відносно небагато, але це не означає, що увага до них повинна бути зниженою: діти, що навчаються в інтернатних закладах – найбільш вразлива частина нашого суспільства, вони потребують постійного захисту, допомоги та підтримки. Викликає науковий та практичний інтерес те, який тип особистості формується в умовах нетипової соціалізації. Ця проблематика є досить широкою, і в ній важливе значення має те, яке ставлення формується у вихованців навчального закладу інтернатного типу до тих чи інших життєвих цінностей.

Під впливом умов життя і навчання в інтернаті формується особливий тип особистості, в якому є як позитивні, так і негативні риси. Вивчення даного типу особистості має не тільки психологічний інтерес, а й соціологічний: адже мова йде про певну соціальну групу людей, життєвий шлях яких детермінований специфічними умовами соціалізації. Особливості соціалізації дітей в інтернаті полягають в

напівзакритому утриманні, на яке в процесі соціалізації в рівній мірі впливають і батьки, і вихователі інтернату. Значну частину часу вихованці інтернату проводять в навчально-виховному закладі, де колектив вчителів та вихователів частково забезпечує первинну соціалізацію, якоюсь мірою замінюючи в цьому батьків.

Разом із тим, спосіб життя і життєві цінності батьків також суттєво впливають на вихованців інтернату, незважаючи чи зважаючи на перехресний вплив на дітей як батьків, так і вихователів інтернату. Дослідницький інтерес викликає те, якою мірою вихованці інтернату, незважаючи на вплив вихователів, наслідують батьківський тип особистості.

Для характеристики типу особистості важливою інформацією є життєві цінності, які поділяють носії даного типу особистості. Цінності становлять квінтесенцію типологічних рис певної соціальної спільноти. Саме завдяки ідентичності цінностей членів спільноти можна говорити про наявність досить стійкого соціального утворення, сформованого членами цієї спільноти.

Виходячи з цих міркувань, завданням дослідження, яке слугує матеріалом для даної статті, є виявлення за допомогою емпіричних методів особливостей життєвих цінностей спільноти, що складається з вихованців інтернату та їх батьків.

Проблему ціннісних орієнтацій розглядали такі зарубіжні вчені, як Е. Шпангер, А. Маслоу, Дж. Холанд, М. Рокіч, В. Франкл, С. Шварц та ін. Ціннісні орієнтації особистості досліджували В. Ядов, Б. Ананьєв, С. Рубінштейн, В. М'ясищев, В. Тугаринов, які довели, що ціннісні орієнтації є важливими структурними компонентами структури особистості.

А. Здравомислов вважає, що ціннісні орієнтації є необхідним елементом внутрішньої структури особистості, закріпленої життєвим досвідом індивіда [1]. В. Ядов розглядав ціннісні орієнтації як центральну ланку особистості, що визначає її ставлення до суспільства, соціальної групи, самої себе; система цінностей дозволяє прогнозувати загальну спрямованість поведінки [2]. На думку В. Тугаринова, спрямованість особистості на ті чи інші цінності складає її ціннісні орієнтації [3].

Про значення системи цінностей для характеристики суспільства йдеться в роботах багатьох зарубіжних і українських соціологів, наприклад, Дж. Александера, В. Бакірова, Є. Головахи, А. Ручки, Н. Паніної, Л. Сокурянської, Е. Подольської та ін. Ціннісні орієнтації молоді досліджували О. Савчук [4], І. Бех [5], Н. Черниш [6], С. Щудло [7] та ін. Так, О. Савчук проаналізувала проблему ціннісних орієнтацій української молоді та провела порівняльний аналіз цінностей молодих людей різних поколінь [4]. І. Бех визначив пріоритетні напрямки виховної роботи у сучасних навчальних закладах та обґрунтував систему діяльності педагогічного колективу щодо формування соціально важливих ціннісних орієнтацій школярів [5]. Проблеми виховного процесу в загальноосвітніх інтернатних закладах України досліджувала В. Нечипоренко [8], яка обґрунтувала роль навчально-реабілітаційної діяльності інтернатного закладу в успішній соціальній інтеграції вихованців з обмеженими можливостями здоров'я. Н. Черниш розглянула специфічні фізіологічні, психологічні, пізнавальні, культурно-освітні властивості молоді як здійснення самовияву її внутрішніх сил і соціальних якостей [6]. С. Щудло досліджувала професійні плани польських та українських випускників шкіл, що розглядаються як детерміновані ціннісними орієнтаціями очікування молоді людини для досягнення бажаних цілей, пов'язаних із професійною діяльністю [7].

Даній проблематиці велике значення приділяють соціологи Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Так, Л. Сокурянська вивчала термінальні цінності та фактори життєвого успіху за матеріалами порівняльних досліджень [9], досліджувала рівень громадської ідентичності сучасного українського студентства та його ціннісні переваги [10].

Разом із тим, актуальним для вітчизняної соціології освіти є дослідження динаміки соціалізації вихованців інтернатних закладів, зокрема, особливостей їх ставлення до життєвих цінностей і його залежності від життєсприйняття їх батьків.

Мета статті полягає в дослідженні особливостей ставлення до життєвих цінностей випускників інтернатного закладу системи освіти та їх батьків.

В рамках комплексного соціологічного дослідження життєвих траєкторій випускників інтернату вивчалися життєві цінності, які є значущими для цієї категорії людей.

Однією з важливих соціокультурних змінних, що характеризує відмінності між людьми, є колективність системи цінностей. Як вважає В. Бакіров, оціночні уявлення диференціюють практично всі умови і обставини життя людини за ступенем їхньої значимості для задоволення її потреб та інтересів, однак тільки деякі з цих умов і обставин перетворюються на цінність, «тобто в предмети прагнення і потягу, в цілі і мотиви відповідної поведінки» [9, с. 113].

Люди, які володіють схожими системами цінностей, можуть бути з більшою або меншою мірою умовності об'єднані в соціокультурні групи. Не можна сказати, що це власне соціальні групи, оскільки критерії їх відмінностей від інших груп лежать у соціокультурній площині, а саме в площині цінностей. Система цінностей утворює кластер, який об'єднує певну групу людей за соціокультурною ознакою. Система цінностей людини і груп задається їхнім соціальним становищем, рівнем і характером освіти, соціальним походженням та іншими факторами, які можна позначити як об'єктивні. Але, якщо розглядати конкретні соціальні групи, то з'ясується, що детермінанти їх системи цінностей можуть варіюватися в залежності від особливостей цих груп. Так, Л. Сокурянська виділяє 5 кластерів студентів, які відрізняються своєю системою цінностей [9].

Вивчення системи цінностей в соціологічному дискурсі передбачає в тому числі співвіднесення цінностей із типом суспільства. Згідно з Р. Інглехартом, становлення постмодерного суспільства супроводжується переходом від матеріалістичних до постматеріалістичних цінностей, до яких насамперед належать самовираження, самореалізація, якість життя та ін. У цьому випадку трансформація суспільства трактується через трансформацію системи цінностей. Спираючись на концепцію Р. Інглехарта, Л. Сокурянська операціоналізує цінності, які характеризують модерне і постмодерне суспільство, в списку конкретних найменувань цінностей [9; 10]. Ми ж у даній роботі зіставляємо системи цінностей випускників інтернату і їх батьків, враховуючи соціальну складову цих систем.

В силу відносно низького темпу соціальної мобільності та деякої загальмованості в життєустрої система цінностей випускників інтернатів багато в чому є ідентичною системою цінностей їхніх батьків. Тому зазначені категорії дітей і батьків можуть складати єдину соціокультурну систему, яка відрізняється від системи цінностей людей, не пов'язаних з інтернатом.

Діяльнісно вибір набору системи цінностей залежить від уже сформованої практики соціологічних досліджень. Перелік цінностей в закритому питанні анкети в нашому дослідженні дещо відрізняється від переліків, використовуваних в інших роботах, присвячених вивченню систем цінностей молоді. Наприклад, у тих же роботах Л. Сокурянської запропоновано дещо інший перелік, ніж у нашій роботі, але загальний зміст системи цінностей багато в чому є ідентичним. У списку цінностей, які використовуються в даній роботі, є цінності самореалізації, які характеризують постмодерне суспільство, а також цінності, які відносяться до різних сторін життєдіяльності людини. Перелік цінностей створено за декількома критеріями і враховує концепції цінностей Р. Інглехарта, В. Ядова, М. Рокіча, А. Маслоу та ін.

Для того, щоб виявити особливості життєсприйняття випускників інтернату, їхні відповіді порівнювались із відповідями батьків, діти яких виховуються в інтернатних закладах, та респондентів, не пов'язаних з навчанням в інтернатних закладах. Порівняння даних опитування дозволило більш чітко визначити специфіку життєвих цінностей випускників загальноосвітніх інтернатних закладів системи освіти.

Опитано 734 випускники інтернатних закладів різних типів. Серед них – 280 випускників загальноосвітніх інтернатів Запорізької області різних років випуску: міст Запоріжжя, Мелітополя, Бердянська. Застосований один із методів не випадкової вибірки, а саме «вибірка доступних випадків». Були відправлені запити випускникам з проханням дати відповідь на питання анкети. В дослідженні розглядалися відповіді тих, хто надіслав заповнені анкети¹.

¹В дослідженні брали участь Запорізької школи-інтернату №7, Кам'янсько-Дніпровської школи-інтернату, Бердянської школи-інтернату, Матвіївської школи-інтернату, Запорізької школи-інтернат №1. Також в дослідженні взяли участь випускники 18 шкіл-інтернатів Запорізької області. За типом розташування 9 із них знаходяться в обласному центрі, 4 – в сільській місцевості, 4 – в містах, 1 – в районному центрі. Всі інтернатні заклади підпорядковуються Міністерству освіти і науки України, обласному управлінню освіти і науки в Запорізькій області. За видом інтернатні заклади поділяються на загальноосвітні санаторні школи-інтернати (Запорізька загальноосвітня санаторна школа-інтернат №7, Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, Кам'янсько-Дніпровська загальноосвітня санаторна школа-інтернат, Бердянська загальноосвітня санаторна школа-інтернат, Матвіївська загальноосвітня санаторна школа-інтернат, Запорізька загальноосвітня школа-інтернат №1); інтернати для обдарованої молоді: гімназії-інтернати (Малобілозерська естетична гімназія-інтернат «Дивосвіт»), колегіуми-інтернати (Січковий колегіум-інтернат), ліцей-інтернати (Мелітопольський педагогічний ліцей-інтернат «Творчість», Запорізький обласний ліцей-інтернат з посиленою військово-фізичною підготовкою «Захисник»); спеціальні загальноосвітні інтернати для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (спеціальна загальноосвітня школа-інтернат «Орієнтир», Кам'янська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат, Запорізька загальноосвітня школа-інтернат №5 для дітей з вадами зору, Запорізька спеціальна загальноосвітня школа-інтернат «Джерело»); загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт (Мелітопольська

Батьків, які виховують дітей в інтернатних закладах, опитували на батьківських зборах в інтернатних закладах вказаних міст. Був опитаний 191 респондент. Респонденти, які не були пов'язані з інтернатом, опитані методом випадкової вибірки на вулицях міста Запоріжжя. Опитано 315 осіб. Демографічна структура вибірки відповідає демографічній структурі опитаних батьків, серед яких більшість складають жінки (див. Таблицю 1).

Таблиця 1.

Відповіді на запитання: «З нижченаведеного переліку виберіть п'ять найголовніших для Вас життєвих цінностей» (у % до кількості опитаних даної категорії респондентів)

Найменування життєвих цінностей	«Позаінтернатні» респонденти	Батьки вихованців інтернатного закладу	Випускники загальноосвітніх інтернатних закладів
1. Щасливе сімейне життя	75	45	57
2. Здоров'я	75	79	64
3. Матеріально забезпечене життя	47	48	40
4. Відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати своє слово)	43	26	36
5. Любов	42	39	25
6. Життєрадісність (оптимізм, почуття гумору)	31	23	21
7. Розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення)	26	23	18
8. Наявність хороших і вірних друзів	24	18	25
9. Цікава робота	22	34	38
10. Чесність (правдивість, щирість)	20	15	20
11. Активне та діяльне життя, високі досягнення	20	29	31
12. Впевненість у собі	20	42	41
13. Свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках)	19	12	9
14. Пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури)	18	15	22
15. Щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому)	12	5	11
16. Творчість	12	12	6
17. Задоволення (приємне проведення часу, розваги)	7	6	3
18. Суспільне визнання (повага оточуючих, колективу, колег)	7	10	9

Виходячи з отриманих даних, в нас склались наступні ціннісні відмінності у різних груп респондентів. Перша п'ятірка цінностей у осіб, які закінчили загальноосвітні заклади включає в себе: 1) щасливе сімейне життя; 2) здоров'я; 3) матеріально забезпечене життя; 4) відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати своє слово); 5) любов. Перша п'ятірка цінностей батьків випускників інтернатних закладів системи освіти включила в себе: 1) здоров'я; 2) матеріально забезпечене життя; 3) щасливе сімейне життя; 4) впевненість у собі; 5) любов. Перша п'ятірка цінностей випускників інтернату: 1) матеріально забезпечене життя; 2) здоров'я; 3) впевненість у собі; 4) щасливе сімейне життя; 5) наявність хороших і вірних друзів. Порівняння систем цінностей різних спільнот полягає не тільки в зіставленні величин, які характеризують частку респондентів, які відзначили ту чи іншу цінність, а й у порівнянні ієрархії цих цінностей у того чи іншого співтовариства. На наш погляд, саме порівняння ієрархії цінностей дозволяє оцінити близькість або різницю в системі цінностей спільнот.

У цінностях досліджуваної спільноти помітне превалювання традиційних складових, але це не говорить про те, що респондентам зовсім не притаманні цінності сучасного суспільства (наприклад,

загальноосвітня школа-інтернат №1); загальноосвітні школи-інтернати (Чернігівська загальноосвітня школа-інтернат, Новомиkolaївська загальноосвітня школа-інтернат, Запорізька загальноосвітня школа-інтернат №4).

цінності самореалізації). Їхня система цінностей складається не тільки під впливом глобальних соціальних трансформацій, а й під впливом конкретних життєвих обставин, найближчого соціального оточення, залежить від регіональних особливостей та характеру місцевості тривалого проживання. Тому співвідношення системи цінностей і типу суспільства здійснюється шляхом виявлення тенденцій та їх зіставлення, а не шляхом прямої буквальної реєстрації.

Звертають на себе увагу близькі оцінки випускників інтернатних закладів та їх батьків, практичний збіг, невелика та несуттєва різниця у рангах, тільки п'ятою цінністю в одних названа любов, а в інших – вірні та хороші друзі. Можна стверджувати, що ці цінності є близькими, тільки вираженими у різних термінах – дійсно, чи не полягає значення любові в тому, щоб бачити у своєму партнері надійного друга в тому числі?

У порівнянні з п'ятіркою цінностей у осіб, які закінчили загальноосвітні заклади, чотири цінності у людей, пов'язаних з інтернатом, співпадають, а п'ята цінність у осіб, які закінчили загальноосвітні заклади («почуття відповідальності»), віднесена людьми, які причетні до інтернатних закладів, на три ранги нижче. У свою чергу, цінність «впевненість у собі», що відмічена і випускниками інтернатного закладу, і їх батьками, віднесена особами, які закінчили загальноосвітні заклади, на 12 місце, тобто на 8 рангів нижче. Вважаємо, що ця різниця не є випадковою: вона є наслідком різниці менталітетів людей, які мають відношення до інтернатних закладів системи освіти, і тих, хто з інтернатними закладами не пов'язаний.

Різниця рангів між батьками та дітьми, які закінчили інтернатний заклад, є значно меншою, ніж між особами, які закінчили загальноосвітні заклади, та батьками і випускниками інтернатного закладу (відповідно 29 рангів, 40 і 48 рангів).

Як бачимо, різниця між «позаінтернатними» респондентами людьми та тими, хто причетний до інтернатних закладів, збільшується з переходом у наступне покоління. Випускники інтернатних закладів та їх батьки схожі за своїми ціннісними установками, причому респонденти-батьки у даному випадку не є батьками респондентів-дітей; тим не менше, ціннісні установки є майже ідентичними.

Виявлено, що серед батьків вихованців інтернатних закладів значно менше респондентів цінності соціальної моралі, тобто побажання користі іншим (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому) – 12,4% серед звичайних людей і 4,7% – серед батьків випускників інтернатного закладу.

Менше за інших батьки вихованців інтернатних закладів згадували про цінність сім'ї (у звичайних людей – 75%, у батьків вихованців інтернатних закладів – 45%, трохи більше у самих випускників інтернатів – 57%, але теж помітно менше). Цей висновок підтверджується відносно низькою (порівняно з особами, не пов'язаними з інтернатними закладами) значущістю почуття відповідальності: «Відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати своє слово)» – 26% та 43% відповідно. Відносно невисокі показники соціальної моралі пов'язані, як нам здається, з рішенням віддати своїх дітей в інтернатний заклад, на опіку держави; до того ж ці знижені показники соціальної моралі відтворюються у дітях, чий показники соціальної моралі є нижчими, аніж у людей, не пов'язаних з інтернатними закладами, але вищими, ніж у батьків вихованців інтернатних закладів. Тобто вже в наступному поколінні люди часто відносно «виліковуються» від зниженого почуття відповідальності та дефіциту піклування про іншого.

Для цінності «Активне та діяльне життя, високі досягнення» найвищі показники продемонстрували випускники інтернату (31%) і близькі до них – батьки вихованців інтернатів (29%), а найнижчі – респонденти, не пов'язані з інтернатними закладами (20%, 11 місце у рейтингу). У випускників ця цінність на 7 місці, що означає, що в цілому у випускників інтернатних закладів є установка на життєву активність: подібно провінціалу в столиці, йому необхідно проявити більше активності, щоб вижити у незнайомому та ворожому соціальному середовищі. І ця установка є більш важливою для людей, пов'язаних з інтернатним закладом, аніж для людей, які з ним не пов'язані. Але це репрезентовано не радикально: цінності досягнення обмежуються прагматичною серединою. Страх того, що можна опинитися на нижчих соціальних сходах, примушує прикладати більші зусилля. Але ці зусилля спрямовані на досягнення прагматичних цілей – мати надійну (не обов'язково достойну) професію та стабільний заробіток.

Помітно нижчим у людей, пов'язаних з інтернатним закладом, є оптимістичний життєвий настрій, життєрадісність (оптимізм, почуття гумору). Якщо у людей, не пов'язаних з інтернатним закладом, це почуття як життєва цінність заявлено у 31%, то для випускників інтернатів – тільки у 21%, трохи вище, але фактично на тому ж рівні – у батьків вихованців інтернатних закладів (23%).

Життєрадісність та оптимізм є більш характерною ознакою для людей, які не відчувають тиску обставин, не занепокоєні своєю життєвою долею, не намагаються ствердити себе у соціумі. Дефіцит життєрадісності та оптимізму свідчить про постійну занепокоєність людини проблемами життєво важливого характеру, які не залишають місця для зайвої життєрадісності та оптимізму. Люди, причетні до інтернатних закладів, напружено ведуть боротьбу з обставинами та пробивають собі дорогу до «нормального» соціального статусу. Вони занепокоєні тим, що їм не все вдається, і хвилюються через те, що не зможуть досягти бажаного. Для них характерна надлишкова занепокоєність життєвими проблемами з постійним хвилюванням не вирішити їх (або вирішити на недостатньому рівні).

Занепокоєність логічно узгоджується з відносно низьким відчуттям цінності задоволеності життям. Цінність «Задоволення (приємне проведення часу, розваги)» вказується випускниками інтернатних закладів удвічі рідше, ніж респондентами з-поза інтернатів (відповідно 3,4% та 7,2%). Відсутність гедонізму відображає, з нашої точки зору, тривожне ставлення до життя, надлишкову серйозність, відсутність легкості життєвого сприйняття, розкутості. Повнота життєвого сприйняття передбачає визначний ступінь задоволеності життям. Цей ступінь задається рівнем цінності гедонізму у звичайних людей.

Цінність любові поставлена випускниками інтернатного закладу на 8 місце, поступившись активній діяльній позиції (7 місце). Можна погодитися, що активна діяльність є більш високою цінністю, ніж любов, але такий тип діяльності є більш значущим тільки для третини респондентів (32%). Відсутність активності свідчить про невіру у свої сили, відсутність високої життєвої мети, про життєву втомленість, апатію, прагнення задовольнитися наявними життєвими результатами.

Однак цінність впевненості в собі у випускників інтернатних закладів є завищеною. Це спостерігається і у батьків випускників інтернатного закладу. Оцінка значення впевненості в собі навіть трохи вище цінності матеріального забезпечення. Можливо, що вона виступає як компенсаторна цінність для набуття впевненості, оскільки респондент відчуває її дефіцит. Зрозуміло, що батьки, які віддають своїх дітей в освітні заклади інтернатного типу, відчувають якісь життєві труднощі. Часто ці труднощі пов'язані з нестійким сімейним становищем, невдалими сімейними відносинами (неповна сім'я, нестача життєвих засобів, недотримання у достатній мірі сімейних ролей одного з батьків або обох). Ця сімейна невлаштованість віддзеркалюється в оцінці життєвих цінностей, серед яких щасливе сімейне життя оцінюється значно нижче, ніж у респондентів з-поза інтернатів (відповідно, 45% та 75%). Частково сімейна невлаштованість передається дітям, чий батьки віддавали їх у заклад інтернатного типу. Серед них також сімейні цінності нижчі, ніж у осіб, які закінчили загальноосвітні заклади не інтернатного типу – 57%. Хоча в цілому рейтинг цих цінностей є досить високим.

Що ж стосується цінності «Розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення)», то її оцінка відповідає логіці життєсприйняття випускників інтернатних закладів: низькі досягальні цінності, прагнення до перемоги над своїм маргінальним статусом, дефіцит життєстверджувальних цінностей.

Ця цінність оцінюється випускниками інтернатних закладів значно нижче, ніж тими, хто навчався у загальноосвітніх навчальних закладах неінтернатного типу (відповідно, 25,5% і 18%), та на чотири рангові позиції нижче. У батьків дітей, які навчаються в інтернатному закладі, ця цінність розташована нижче, ніж у тих, хто не навчався у інтернатних закладах, але вище, ніж у самих випускників інтернатів. Самовдосконалення не входить в коло переважних цінностей випускників інтернатних закладів та їх батьків. Ця цінність, як правило, належить людям з високими досягальними установками, які не є властивими «середній людині» (їй, як правило, достатньо тих якостей, які в неї є, якщо вони дозволяють зайняти комфортну соціальну позицію без надзусиль).

Отримані результати дослідження показали наявність одного з різновидів нерівності, який раніше не знаходив достатнього висвітлення у вітчизняній науковій літературі, – це нерівність умов для сприятливих і амбіційних життєвих траєкторій особистості. Проявом даного виду нерівності є нерівність за можливостями вертикальної мобільності, які складаються не через недостатні особистісні зусилля, а через формування вихідної життєвої установки на середню людину, людину «без великих домагань», яка задовольняється необхідним мінімумом життєвих благ, середнього соціального статусу. Ці люди не прагнуть отримати достойної освіти та достойної роботи, а прагнуть вижити в обмежених умовах життєвого старту.

Звужений соціальний простір для життєвої траєкторії призводить до її згорання. Графічно її вигляд – не крутий, а повільний пологий підйом, потім – зупинка у розвитку з бажанням зберегти з такими

важкостями досягнутий середній статус. Так, можна навести приклад з життя: талановитий танцівник із вихованців інтернатного закладу хоче бути слюсарем для того, щоб мати надійне місце роботи та стабільний заробіток.

Наше дослідження демонструє наявність особливостей в ціннісній свідомості випускників інтернатних закладів системи освіти та їх батьків: орієнтації на соціальні ніши «середньої людини» в життєвих траєкторіях випускників інтернату, що підтримується їхніми батьками; зниженої цінності сім'ї, родинної невлаштованості; відсутності гедонізму, що відображає тривожне ставлення до життя, зайвої серйозності, відсутності розкутості у життєвому сприйнятті; надлишкової заклопотаності життєвими проблемами з постійним страхом «не вирішити» або «вирішити їх недостатньо»; дефіциту життєрадісності та оптимізму; зниженої цінності соціальної моралі, тобто бажання іншим блага; зниженої значущості відповідальності, яка в поєднанні з підвищеною значущістю впевненості в собі відображає схильність до егоцентризму; наявності установки на життєву активність, щоб вижити у незнайомому та ворожому соціальному середовищі. Однак досягальні цінності обмежуються прагматичною серединою: мати надійну (не обов'язково достойну) професію та стабільний заробіток. Самовдосконалення не входить в коло пріоритетних цінностей випускників інтернатних закладів та їхніх батьків.

В цілому можна говорити, що середньостатистичний випускник інтернатного закладу представляє собою тип особистості, яка вступає на життєвий шлях з тривогою, з наміром активними зусиллями досягти прагматичної середини в життєвій структурі. Дана характеристика має ймовірнісний характер і не відноситься до всіх вихованців інтернатних закладів системи освіти, а відображає певну тенденцію, яка статистично виділяє значною мірою дану групу людей порівняно з людьми, не пов'язаними з інтернатним закладом. Більше того, майже всі характеристики, за якими зроблені висновки, констатовані менш ніж для половини опитаних випускників, а деякі – взагалі для 7-14% опитаних. Тим не менше, мова йде про виокремлення тих особливостей, які досить чітко відрізняють випускників інтернату (статистично та за рівнем вірогідності) від людей, не пов'язаних з інтернатами. Ці особливості є відображенням тенденцій, які тією чи іншою мірою притаманні даній категорії. Вказані характеристики є не абсолютними властивостями, а більш-менш виразними показниками схильності до тих чи інших рис у ціннісній свідомості випускників інтернатних закладів та їх батьків.

Література:

1. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности / А. Г. Здравомыслов. – М. : Политиздат, 1986. – 221 с.
2. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / Под ред. В. А. Ядова. – Л. : Наука, 1979. – 264 с.
3. Сержантов В. Ф. Человек, его природа и смысл бытия / В. Ф. Сержантов. – М., 1990. – 360 с.
4. Савчук О. В. Динаміка ціннісних орієнтацій української молоді / О. В. Савчук // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2012. – Вип. 16. – С. 60-67.
5. Бех І. Д. Виховання особистості : У 2 кн. Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади : навч.-метод. видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
6. Черниш Н. Й. Соціологія : курс лекцій / Н. Черниш. – Львів : Кальварія, 2004. – 234 с.
7. Щудло С. А. Порівняльний аналіз професійних планів випускників шкіл на території пограниччя України та Польщі / С. А. Щудло // Ринок праці та зайнятість населення. – 2015. – № 2. – С. 58-62.
8. Нечипоренко В. В. Теоретичні і методичні засади навчально-реабілітаційної діяльності спеціального закладу як відкритої соціально-освітньої системи: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка» / В. В. Нечипоренко. – К., 2013. – 40 с.
9. Сокурская Л. Г. Ценностные ориентации подростковой молодежи пограничья Центральной и Восточной Европы (по результатам международного исследования) / Сокурская Людмила Гергиевна // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : збірник наукових праць. – Вип 21. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – С. 251-258.
10. Сокурская Л. Г. Ціннісні засади громадянської ідентифікації сучасного українського студентства / Сокурская Людмила Георгіївна // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – Вип. 25. – С. 166-122.